

14. *Погорілко В. Ф.* Референдуми в Україні: історія та сучасність; [монограф.] / В. Ф. Погорілко, В. П. Федоренко. – К. : Ін-т держави та права НАН України, 2000. – 248 с.
15. *Руссо Ж. Ж.* Об общественном договоре. Трактаты / [пер. с фр]. – М. : КАНОН-пресс, 1998. – 416 с.
16. *Ставнійчук М. І.* Форми безпосередньої демократії / Погорілко В. Ф., Ставнійчук М. І., Руда Н. І., Кривенко Л. Т., Батанов О. В. // Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-ї річниці незалежності України. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 536 с.

***Лукаш Т. Л.* Демократия как выборная система реализации народовластия: историко-правовая рефлексия от Платона до Маркса.**

В статье анализируется природа и сущность демократии как народовластия через систему выборов, разделения и разграничения ветвей власти от античности, от Гоббса и Локка до Канта, Гегеля и Маркса.

Ключевые слова: человек, политика, демократия, выборы, культура, воспитание.

***Lucas T.* Democracy as an electoral system realization of democracy: the historical and legal reflection from Plato to Marx.**

The article analyzes the nature and essence of democracy as democracy through elections, separation of powers and separation from antiquity, from Hobbes and Locke to Kant, Hegel and Marx.

Keywords: people, politics, democracy, elections, culture, education.

Кащук М. Я.

СОЦІАЛЬНИЙ КОНСТРУКТИВІЗМ І ВНЕСОК СОЦІОЛОГІЇ В ТЕОРІЮ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто соціальний конструктивізм, який є віддзеркаленням соціологічного повороту в теорії міжнародних відносин. Автор констатує, що соціологічне коріння дозволило соціальному конструктивізму вийти понад індивідуалізм, структуралізм, матеріалізм та детермінізм реалізму і лібералізму, а відтак внести в теорію міжнародних відносин струм свіжого повітря.

Ключові слова: соціальний конструктивізм, анархія, структуралізм.

Міжнародна політика є дуже складною і перенасиченою фактами, які без теорії здаються так само важливими. Теорії

запроваджують інтелектуальний лад у дослідженні динаміки міжнародного життя. Оскільки теорія є продуктом недосконалого людського розуму, в кожній науці існує потреба теоретичного плюралізму¹. Тому в дослідженнях міжнародних відносин існує багато парадигм, кожна з яких претендує на експланаційну першість. Теорія міжнародних відносин розвивалась протягом ХХ століття. У цьому ж столітті розгорілася здавалося б “вічна дискусія” між реалізмом і лібералізмом – двома найважливішими теоретичними концепціями міжнародних відносин. Однак у цю дискусію втрутився соціальний конструктивізм – нова парадигма з глибоким соціологічним корінням, якого бракувало домінуючим теоріям.

Реалізм і лібералізм – це дві найважливіші парадигми в теорії міжнародних відносин. Перша з них концентрується на зрозумінні причин вибуху збройних конфліктів. Друга, натомість, дає відповідь на питання, чому у світі після зтяжної війни настає період перемир'я. Хоча в теорії міжнародних відносин реалізм і лібералізм позиціонуються як дві конкуруючі парадигми, вони насправді є спорідненими, адже виводячи свої твердження здебільшого з економії, поділяють раціоналізм, матеріалізм і детермінізм. Економічне мислення викликало спротив низки дослідників міжнародних відносин, адже вони дедалі більше порушували питання про те, чи не варто збагатити теорію міжнародних відносин соціологічним мисленням. Згадане питання становить проблему сьогоденншої статті, для розв'язання якої необхідно звернутися до соціального конструктивізму. Розв'язання вказаної проблеми дозволить зробити значний внесок у вивчення теорії міжнародних відносин та у покращення розуміння міжнародної політики.

Будучи однією з найновіших теорій міжнародних відносин, соціальний конструктивізм є предметом досліджень здебільшого зарубіжних політологів. Серед них варто відзначити А. Вендта, Н. Онафа, Дж. Ратті, М. Фіннемор, Т. Хопфа, Е. Адлера. В Україні соціальний конструктивізм розглядається переважно дотично у міждисциплінарних роботах у галузі політології чи соціології, тому він є недостатньо опрацьованим. Однак варто відзначити наукові праці М. Мальського та М. Мацяха.

¹ Провідні дослідники у галузі міжнародних відносин П. Катценштайн, Р. Кіхейн і С. Краснер заявляють, що теперішні і майбутні теоретичні дебати в міжнародних відносинах будуть відбуватися між раціоналізмом (реалізм і лібералізм) і соціальним конструктивізмом, тому предметом аналізу сьогоденншої статті будуть три вищезгадані теорії [6, 645-648].

Мета статті полягає у висвітленні соціологічного внеску в теорію міжнародних відносин. Вищезгадана проблематика статті визначає її структуру: у першій частині аналізовано раціоналістичні теорії міжнародних відносин з глибоким економічним корінням, а в наступній – соціальний конструктивізм як віддзеркалення соціологічного повороту в теорії міжнародних відносин.

Отже, розпочнемо з визначення передумов соціологічного повороту в теорії міжнародних відносин на прикладі реалізму і лібералізму.

Взявши до уваги реалістичний і ліберальний вид міжнародних відносин не можна не помітити сліду економічного мислення, адже держави прирівнюються до фірм, а міжнародне середовище до ринку, на якому держави конкурують між собою. Конкуренція у великій мірі пов'язана з тим, що держави функціонують в умовах анархії, тобто не існує жодної вищої інстанції, яка могла б забезпечити справедливість і стримати надмірні амбіції світових гегемонів. Сам факт існування анархії не викликає ніяких сумнівів у представників реалізму і лібералізму. Проблема розбіжностей постає тоді, коли мова заходить про наслідки анархії. Для реалістів брак центральної влади на міжнародному рівні призводить до того, що першочерговим завданням кожної держави є боротьба за виживання у ворожому зовнішньому середовищі. Для того, щоб вижити держава розраховує або на власні сили, або входить у союз з наддержавою, або творить альянс з іншими державами для протидії агресії з боку потенційного ворога. Однак логіка реалізму вимагає не шукати допомоги ззовні, тому що *“сьогоднішній союзник може бути завтрашнім ворогом”* [7, 262-263].

Реалізм є детерміністичною теорією. У ній нема місця будь-якій зміні, тому що всі держави керуються одним і тим же інтересом – збільшенням своєї могутності. Поряд з детермінізмом слід відзначити індивідуальну логіку реалізму, яка ґрунтується на тому, що всі учасники міжнародного життя мають вроджений набір незмінних інтерес, які визначають практично таку саму поведінку. Оскільки держави є егоїстичні, недовірливі й агресивні, вони творять таку структуру міжнародних відносин, в якій панує страх, агресія і передчуття військового конфлікту. У реалістичному образі міжнародних відносин відсутнє соціологічне мислення, яке говорить про соціальну взаємодію, в рамках якої держави обмінюються інформацією і формують уявлення про себе, пізнають один одного, свої наміри, роль і позицію в світовому співтоваристві. У реалізмі натомість немає взаємного пізнання, немає іншої ідентичності як ворог, а єдиною нагодою для зустрічі є війна. Детермінізм та

індивідуалізм реалізму призводять до того, що бажання влади і могутності не є справою вибору, а крайньою необхідністю в умовах потенційної війни кожної держави з кожної іншою. Таким чином, реалізм відкидає можливість соціального конструювання держав і їх подальшої міжнародної співпраці [8, 53-58].

Матеріалістичний підхід реалізму є наступним проявом економічного мислення в теорії міжнародних відносин. Виражається він у тому, що реалісти визначають структуру міжнародної системи як розподіл матеріальних сил. У практиці це означає, що поведінка тієї чи іншої держави залежить від її військового потенціалу і збройних можливостей потенційних агресорів. У такій логічній схемі колективні ідеї, мораль, норми, цінності не регулюють поведінку держав, адже все залежить від матеріального перерозподілу сил.

Як уже зазначалося, що лібералізм не погоджується з реалізмом щодо наслідків анархії. Ліберали вважають, що попри анархію у світовій політиці можливе мирне співіснування держав. Оскільки люди творять народи, міжнародні відносини є продовженням людської взаємодії. Сутність міжперсональних стосунків найяскравіше проявляється в економічній площині. Метою економічної співпраці є збагачення, тому в процесі обміну товарами і послугами збільшення прибутку однієї людини відбувається без огляду на дохід іншої. Торгівля зумовлює взаємозалежність усіх учасників ринку і нівелює конфлікт, адже витрати ведення війни значно переважають доходи від торгівлі, тому війна є недоцільною з економічної точки зору [9, 29-37].

Якщо реалісти дивляться на світову політику крізь призму війни, то ліберали вважають, що мир є природним станом міжнародних відносин. Жодна держава не зацікавлена у вирішенні спірних питань за допомогою сили, оскільки це стоїть на заваді збагачення і добробуту – основної державної мети. Для її реалізації суб'єкти міжнародного життя утворюють різного роду структури. Вони моніторять поведінку держав і забезпечують принцип прозорості. У рамках тих інституцій поширюються демократичні норми, і чим більше держави їх засвоюють, тим скоріше розповсюджується демократія. Демократія натомість є ключовою складовою міжнародного порядку, адже демократичні країни не воюють між собою.

Концентруючись на економічній взаємозалежності усіх учасників міжнародного життя, ліберали прагнуть замінити реалістичну логіку сили новою моделлю міжнародних відносин, побудованою на міжнародному праві й інституціях. Ця модель дає змогу здолати стан анархії і забезпечити мирне співіснування держав.

Попри реалістичний песимізм ліберали вірять, що всі держави світу рано чи пізно стануть демократичними. Більше того, вони заявили навіть про “кінець історії” в цьому сенсі, що демократія є виразом найбільш досконалої форми управління державою. Якщо ж людство вже нічого нового не придумав під оглядом системи управління, то історія як така закінчилася [5, 3-12].

Образ світової політики крізь призму реалізму і лібералізму дає всі підстави стверджувати, що ці дві теорії мають багато спільного. По-перше, двом теоріям притаманне мислення економічними категоріями. По-друге, критикуючи реалістичне переконання про те, що всі держави керуються одним і тим же інтересом, а саме турботою про власну безпеку, ліберали припустилися тієї самої помилки, вказавши, що пріоритетом кожної держави є багатство і добробут. По-третє, раціоналістичні теорії міжнародних відносин наперед визначають ідентичність держав (ворог для реалізму і партнер для лібералізму) і тим самим відкидають можливість соціального конструювання суб'єктів міжнародного життя. По-четверте, характерною рисою раціоналістичних теорій міжнародних відносин є індивідуалізм, який не розглядає можливості впливу системних чинників (культура, норми, цінності) на інтереси міжнародного актора.

Оскільки реалізм і лібералізм не враховували чинників соціокультурного, ідейного та нормативного характеру, на початку 1990-х рр. XX століття в теорії міжнародних відносин відбувся конструктивістський поворот, який започаткував нову велику теоретичну дискусію, цього разу між раціоналізмом і соціальним конструктивізмом.

Вважаємо за потрібне розкрити соціологічний поворот в теорії міжнародних відносин, адже теорія соціального конструктивізму, як вказує сама назва, своїми коріннями сягає до соціології. Основна конструктивістська теза, на якій ґрунтуються всі інші положення, звучить наступним чином: людина від природи не є ані зла, як твердять реалісти, ані добра, як заявляють ліберали, тому що це соціально залежні риси, про які можна довідатися лише в процесі соціальної взаємодії. Відповідно до цієї думки у своїх діях людина керується не лише матеріальними благами, але й культурними цінностями та нормами, інтерналізованими в процесі соціальної інтеракції. На переконання конструктивістів соціальна взаємодія є ключем для зрозуміння міжособистісних стосунків. Держави також є соціальними акторами, адже мають свою ідентичність, інтенції і інтереси. І хоча вони непомітні як єдине ціле, людська колективна дія втілює в життя їх реальне існування як суб'єктів міжнародних

відносин. Доказом вищезгаданого може бути факт, що суспільство знімає відповідальність з воїна як захисника держави за дії, спрямовані проти інших людей під час військового конфлікту [11, 219].

Поворот у бік соціології дав змогу конструктивістам внести до теорії міжнародних відносин низку суттєвих тверджень. По-перше, завдяки соціологічним постулатам Бергера і Лукмана конструктивісти довели, що реальність конструюється соціально [3]. Це означає, що на неї, окрім матеріальних чинників, накладається інтерсуб'єктивна свідомість. Спільно розділені знання про державу, народ, інституції, війну, мир призводять до того, що вищезгадані конструкти стають реальними, коли отримують значення і появляються на рівні культури. Подібне явище відбувається з матеріальними предметами. Вони існують об'єктивно і водночас є культурними конструктами, адже отримують значення в середовищі людей. Скажімо, дерево як таке існує незалежно від людини. Для того, щоби зробити з нього музичний інструмент потрібна людська креативність. Завдяки цьому дерев'яний інструмент є не лише матеріальним предметом, але і соціальною конструкцією, адже отримав значення в контексті міжлюдських відносин. В подібному ключі можна говорити про держави і міжнародні інституції. Їх основою є матеріальний елемент людської природи, але в результаті соціальної взаємодії вони стають колективними суб'єктами міжнародної політики [4, 306].

По-друге, завдяки соціології Ентоні Гідденса конструктивісти дійшли висновку, що в теорії міжнародних відносин не можна формулювати жодних понадчасових постулатів, присутніх хоча в реалізмі. Оскільки актори є суспільними істотами, вони мають здатність обходити і модифікувати кожен постулат, який мав диктувати однакову для усіх форму поведінки. Впровадження соціології Гідденса до теорії міжнародних відносин дало змогу змінити реалістичне розуміння структури. Для реалістів структура – це не що інше, як розподіл матеріальних сил, який обмежує дії держав і визначає їх інтереси. Натомість Гідденс під структурою розуміє набір правил та ресурсів, які можуть змінюватися в процесі соціальної взаємодії. Структура існує не лише поза індивідом. Вона не тільки примушує, але і створює можливості. Структура як така міститься також всередині суб'єкта. Вона є його частиною в цьому сенсі, що суб'єкт її правила і ресурси використовує, коли розпочинає соціальну практику і змінює в процесі соціальної інтеракції. Отже, актори і структура взаємно впливають один на одного. Застосування вищезгаданого постулату в теорії міжнародних відносин мало далекоглядні наслідки: на поведінку держав впливали не тільки

матеріальні чинники, але і норми. Норми регулювали поведінку держав, але й зумовлювали творення держав, особливо тоді, коли світові гегемони поважали принцип суверенності й дозволяли іншим безпечно розвиватися у міжнародному середовищі [2, 317].

По-третє, завдяки символічному інтеракціонізму Чарльза Кулі і Джорджа Міда конструктивісти продемонстрували, що актори пізнають себе очима інших людей і використовують їх оцінки в процесі самостановлення. Інші становлять своєрідне суспільне дзеркало, в якому актори утверджують переконання про себе самих. Це нововведення дало змогу поставити під сумнів детермінізм реалізму: інтереси держав не можуть бути наперед визначені. Вони закорінені в ідентичності, а відтак в образі самого себе, який актори отримували завдяки соціальним практикам і відношенню інших до них самих.

У контексті світової політики анархія не обов'язково породжувала вимогу самопомоги і призводила до війни кожного з іншим. Анархія була лише тим, що держави з нею зробили, тобто який зміст у неї вклали. Аналізуючи історію міжнародних відносин, представники соціального конструктивізму розрізнили три види міжнародної анархії, зокрема: анархію Гоббса, де кожний інший представлений як ворог; анархію Локка, яка зумовлює сприйняття іншого у як суперника; анархію Канта, побудовану на принципах дружби і відповідному трактуванні кожного іншого [10, 396-399].

По-четверте, враховуючи соціологію Макса Вебера і культурну складову в дослідженнях міжнародних відносин, соціальний конструктивізм виходить поза системний характер раціоналістичних теорій, адже намагається зрозуміти те, що відбувається у внутрішній політиці. Системний характер реалізму звужував дослідницьке поле в міжнародних відносинах до рівня зовнішньої політики. Дослідники міжнародних відносин здебільшого концентрувалися на зовнішній політиці окремих держав, у той час, коли колосальні переміни відбувалися всередині держав, і то власне вони, а не міждержавні відносини призвели до кардинальних змін у світовій політиці. Вищезгадані зміни були тісно пов'язані з націоналізмом, мовою, релігією, культурою – тими складовими ідентичності, які реалізм ігнорував, адже вважав, що для зрозуміння поведінки держав слід проаналізувати перерозподіл сили між ними. Більше того, соціальний конструктивізм враховує історичний фактор, адже історія є не просто замкнутим у часі минулим. Вона є невід'ємною складовою частиною теперішнього, тому що від історії залежить колективна ідентичність, політична система, ставлення до закону й інститутів влади [1, 99-103].

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що завдяки соціальному конструктивізму атемпоральний структуралізм, абстракціонізм і раціоналізм не залишилися непоміченими в теорії міжнародних відносин. Критикуючи структуралізм, представники соціального конструктивізму довели, що ніщо у політиці не є наперед визначеним чи раз і назавжди окресленим. Все натомість підлягає поступовим перемінам. Анархія не детермінує поведінку держав. Вона залежить від соціальних інтеракцій і є лише тим, що з нею держави зробили і який зміст у неї вклали. У результаті критики абстракціонізму представники соціального конструктивізму пропонують не формулювати жодних надчасових постулатів, а сконцентруватися на соціальній взаємодії між окремими державами і на тій підставі робити висновки про культуру анархії. Піддаючи критиці раціоналізм, конструктивісти вважають, що держави не завжди керуються прагненням збільшити свою могутність чи добробут, адже можуть навіть іти на поступки, що, у свою чергу, залежить від ідентичності, інтенцій, історії і уявлень про зовнішнього іншого.

Не претендуючи на вичерпне висвітлення усіх аспектів досліджуваної теми, сьогоднішня стаття може стати підґрунтям для монографічних напрацювань у галузі соціального конструктивізму в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Barnett M.* Historical sociology and constructivism: an estranged past, a federated future? // *Historical sociology of international relations* / ed. S. Hobden. – Cambridge : University Press, 2002. – P. 99-119.
2. *Barnett M.* Konstruktywizm społeczny // *Globalizacja polityki światowej: wprowadzenie do stosunków międzynarodowych* / ed. J. Baylis, S. Smith. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008. – S. 305-327.
3. *Berger P. L.* Społeczne tworzenie rzeczywistości / P. L. Berger, T. Luckmann. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983. – 282 S.
4. *Czaputowicz J.* Teorie stosunków międzynarodowych. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. – 484 S.
5. *Fukuyama F.* The end of history? // *National Interest*. – 1989. – № 16. – P. 3-18.
6. *Katzenstein P. J.* International organization and the study of world politics / P. J. Katzenstein, R. O. Keohane, S. D. Krasner // *International Organization*. – 1998. – Vol. 52, № 4. – P. 645-685.
7. *Kramer M.* Neorealism, nuclear proliferation, and east-central European strategies // *International politics*. – 1998. – Vol. 35, № 3. – P. 253-304.

8. Snyder J. One world, rival theories // Foreign Policy. – 2004. – № 145. – P. 53-62.
9. Walt S. International relations: one world, many theories // Foreign Policy. – 1998. – № 110. – P. 29-46.
10. Wendt A. Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics // International Organization. – 1992. – Vol. 46, № 2. – P. 391-425.
11. Wendt A. Społeczna teoria stosunków międzynarodowych. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2008. – 397 S.

Кацук М. Я. Социальный конструктивизм и вклад социологии в теорию международных отношений.

В статье рассматривается социальный конструктивизм, который является отражением социологического поворота в теории международных отношений. Автор констатирует, что социологические корни предоставили социальному конструктивизму возможность выйти за рамки индивидуализма, структурализма, материализма и детерминизма, которые лежат в основе реализма и либерализма, а затем внести струю свежего воздуха в теорию международных отношений.

Ключевые слова: социальный конструктивизм, анархия, структурализм.

Kashchuk M. The social constructivism and sociological contribution to international relations theory.

The article explores the social constructivism which is the reflection of sociological turn in international relations theory. The author states that sociological roots allowed the social constructivism to go beyond the individualism, structuralism, materialism and determinism of realism and liberalism and thus bring a breath of fresh air into the field of international relations theory.

Keywords: social constructivism, anarchy, structuralism.

Бесклетний С. Є.

**СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ
ЯК ПРЕДМЕТ ВИХОВАННЯ**

У статті обґрунтовано, що оволодіння систематизованими науковими знаннями про політику закладає основу демократичної політичної культури студентської молоді. Такі знання потрібні кожній освіченій людині. Вони сприятимуть формуванню здатності самостійно аналізувати політичні явища і процеси, визначати своє місце в них.

Ключові слова: людина, молодь, політика, цінності, культура, виховання.